

*Summary***Loboda Y.P. Legal Measuring of Historical Process as Description of Ethnogeny of the Ukrainian People: Heuristic Possibilities. – Article.**

Two lines of development of historical development of legal reality of ethnic and legal are selected in the article. On the basis of analysis of process of ethnogeny of the Ukrainian people, a conclusion is done that there were changes of the legal system on every stage. The modern legal system of the Ukrainian people at the detailed analysis carries necessary information about modern and past of the Ukrainian people.

Key words: ethnic-social system, common law culture, concrete-historic character of the people.

УДК 340.15(477.4)“16/17”:342.4

Н.В. Сугацька

**КОНСТИТУЦІЯ ПИЛИПА ОРЛИКА ЯК ПАМ'ЯТКА
ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ**

Вивчення історії створення, прийняття, змісту та різних аспектів конституційних документів має виключне значення в сучасних умовах розвитку Української держави. Конституцію Пилипа Орлика можна вважати першою європейською Конституцією в сучасному розумінні. Вона не була втілена на практиці, але стала одним із найвидатніших документів української державно-політичної думки, української державотворчої історії. Своім змістом, демократичністю вона випереджала тогочасні європейські суспільно-політичні концепції. Конституція Пилипа Орлика багато в чому передре основним принципам Конституції США, прийнятій у 1787 р. “Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького” продовжили процес українського конституціоналізму, започаткований Зборівським і Білоцерківським договорами, а також гетьманськими статтями другої половини XVII століття. У Конституції Пилипа Орлика виразно проступає національна ідея в її політичному та правовому сенсі.

За формою Конституція Пилипа Орлика – це договір між Генеральною старшиною і Запорозьким Військом, з одного боку, та новообраним гетьманом – з іншого, що відповідає національній правничій традиції: “Ми, старшина, Кошовий Отаман і все Військо Запорозьке, укладаємо договір з Ясновельможним Гетьманом і постановляємо в акті обрання Його Ясновельможності, навічно зберігати у Війську Запорозькому такий закон, щоб у нашій батьківщині першість належала Генеральній старшині як з огляду на її високі служби, так і у зв’язку з постійним перебуванням при гетьманах” [2, с. 30]. Оскільки в центрі уваги авторів документа знаходиться система формування, функціонування та взаємодії органів влади всередині Війська Запорозького, то вже в преамбулі декларується, що головною причиною появи “Пактів та Конституцій законів і

вольностей Війська Запорозького” стало прагнення обмежити владу гетьмана, бо гетьмани перейняли самодержавний стиль управління від російських царів. “Пакти...” вказують, що це є незаконним, “над слухність і право”, і порушує традиційну політичну систему Війська Запорозького.

Коли у вигнанні помер гетьман І. Мазепа, після довгих суперечок прихильники боротьби за самостійність України обрали 5 квітня 1710 р. гетьманом однодумця Мазепа Генерального писаря П. Орлика. Народився він 11 жовтня 1672 р. під містом Вільно в емігрантській чеській шляхетській родині. Закінчив Києво-Могилянський колегіум. Оволодів давньогрецькою, латинською, шведською, німецькою, французькою та турецькою мовами. Освічений правознавець і політик, Пилип Орлик швидко пройшов шлях від кафедрального писаря Київської митрополії до Генерального писаря Війська Запорозького. Він розумів, що із самого початку діяльності залишається гетьманом у вигнанні, а тому, щоб стати справжнім гетьманом України, її треба звільнити від іноземного панування. Його гетьманування пройшло поза Україною, проте в постійній боротьбі за її незалежність. Все своє подальше життя він присвятив створенню коаліції, яка б допомогла Україні звільнитись від Москви та Польщі. Тому перш за все в Конституції закріплено принцип визволення України від чужого панування (у сучасному розумінні – принцип державного суверенітету).

Для здійснення задумів П. Орлик підготував проект нових, більш досконаlih і привабливих, демократичних законів про республіканський, демократичний устрій України. Оригінальність і значення Конституції Пилипа Орлика полягають у поєднанні загальнодемократичних засад з козацькими традиціями Запорозької Січі. Укладачі хотіли поширити дію цього документа на територію всієї України, тому зрозуміло, що вони мали намір і впевненість повернутися з еміграції на батьківщину, де договір отримає юридичну силу для всієї України. Його було написано українською та латинською мовами. Конституція мала чітку систему і складалась з преамбули та 16 параграфів.

У преамбулі схематично викладено історію Війська Запорозького, всього українського народу. Пояснено причини, чому Україна розірвала відносини з Москвою та прийняла протекторат шведського короля.

У першому пункті Конституції йдеться про захист православної віри східного обряду, про обов’язки гетьмана твердо стояти в обороні престолу митрополита Київського. Йдеться про повернення Київській митрополії її автокефальних прав. Сказано, що православ’я – це панівна релігія в державі.

Другий пункт важливий тим, що чітко визначає кордони держави відповідно до Зборівської угоди 1649 р. Гетьман зобов’язаний оберігати територіальну цілісність країни, тобто йшлося про неподільність на Правобережну і Лівобережну Україну. Гарантом територіальної цілісності кордонів виступає король шведський.

Третій пункт стосувався питання про союзницькі відносини з Кримом, у чому Пилип Орлик вбачав гарантію спокою і миру для України. Цей пункт цікавий тим, що Українська держава мала намір жити зі своїми сусідами не лише в злагоді, але й у приязні.

У четвертому пункті йшлося про стосунки Запорозької Січі та Московської держави.

У пункті п'ятому говориться про одвічні права на маєтності та промисли Низового Запорозького Війська і нікого іншого. Не викликає сумніву, що земля Запорозької Січі мала певну адміністративну автономію і перебувала під особливою протекцією гетьмана України.

Пункт шостий трактує принципово важливе для державного устрою України питання: самодержавство чи республіканський лад? Тоді в Європі існували лише абсолютні чи конституційні монархії. Конституція Пилипа Орлика встановлює політичну систему державної влади, згідно з якою гетьман не є неподільним розпорядником влади. Його прерогативи обмежені з боку Генеральної ради – законодавчого органу. Склад Генеральної ради формувався б із Генеральної та полкової старшини, а також досвідчених радників (заслужених козаків з кожного полку та з депутатів від запорозького козацтва), які ставали рівноправними членами Генеральної ради. Генеральна старшина була зобов'язана знаходитись при гетьмані та доповідати йому про стан справ у Війську Запорозькому. Вона спільно з гетьманом здійснювала управління Військом Запорозьким та контроль над зовнішньою політикою. Гетьманові заборонялось підтримувати секретні зносини з іншими державами та здійснювати таємне листування. Умовою, що обмежувала владу гетьмана, була виборність полковників і сотників. Гетьман лише їх затверджував. Генеральна старшина складала раду при гетьмані, з якою він був зобов'язаний узгоджувати свої рішення.

Генеральна рада скликалась тричі на рік – на свята Різдва, Великодня та Покрови.

У сьомому та восьмому пунктах говориться про етику, правові та функціональні обов'язки Генеральної старшини. Пункт сьомий регламентує функціонування Генерального військового суду, що мав повноваження судити будь-якого мешканця Війська Запорозького як за кримінальними, так і іншими звинуваченнями. Всі органи влади мали керуватися лише законами. Конституція проголошувала принцип обов'язковості рішень суду для всіх членів запорозького козацтва. Гетьман не мав права втручатись у судочинство, незалежно, проти кого провадження у справі було порушено – Генеральних старшин, полковників або рядових козаків. Справи ж військові були під юрисдикцією гетьмана.

Обмеження влади гетьмана стосувалось і фінансової системи. Дев'ятий пункт Конституції трактує питання обрання Генерального підскарбія. Привертає увагу “той факт, що йдеться не про “призначення”, як це було в традиціях самодержавної влади, а про “вибори” – необхідний компонент демократії” [1, с. 246]. Утримання гетьмана та його дому базувалось на використанні прибутків з його маєтностей, то ж далі говориться про те, що майно і скарб державні мають бути відокремлені від особистого майна гетьмана, чого не було раніше! Те саме стосувалося і полкового скарбу. Державними фінансами мав розпоряджатись не сам гетьман, а підскарбій.

У десятому пункті говориться про обмеження експлуатації козаків та посполитих, а також про виборність як військових, так і посполитих урядників.

Соціальна політика передбачалася демократичною. Козацькій старшині заборонялось залучати вільних козаків і посполитих до різних робіт у своїх господарствах, забирати і силою скуповувати ґрунти. Порушувалось питання про рівномірний розподіл податків між посполитими, козаками і міщанами. Заборонялось “переїжджим слугам гетьманським” зловживати владою. Все це стосувалось також і полковників.

В одинадцятому пункті обумовлювались права жінок козаків, які або овдовіли, або чоловіки яких перебували у походах, – щоб не притягали їх до повинностей та податків.

У дванадцятому пункті говориться про необхідність ревізії земельної власності й улагодження справ з повинностями, які несли посполиті. Взагалі йшлося про більш справедливий розподіл власності й повинностей перед державою між усіма станами суспільства, що “є свідченням загальнодемократичного спрямування Бендерської Конституції в соціальних питаннях” [1, с. 247].

Пункт тринадцятий підтверджував права на привілеї, колись надані Києву та іншим українським містам. Йдеться в першу чергу про привілеї на магдебурзьке право.

Чотирнадцятий пункт регулював складні соціальні відносини, що виникали між суспільними станами і ярмом лягали на плечі посполитих і бідних козаків – численні напруги та зловживання.

У пункті п’ятнадцятому йдеться про великі збитки на утримання всіляких військових формувань. Пилип Орлик пропонує провести реформу, щоб зменшити ці збитки.

Шістнадцятий пункт містить в собі законодавчі заходи щодо врегулювання торговельних справ, у яких чинилось багато надуживань, здріства. Тут же говориться про гетьмана як верховного гаранта прав.

Закінчується Конституція текстом присяги гетьмана Пилипа Орлика, в якій він зобов’язується незмінно виконувати всі пункти, зазначені в Конституції.

Значну увагу “Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького” приділяють поверненню Запорозькій Січі традиційних вольностей і прав та гарантують запорожцям гетьманську підтримку. Документ не регламентує її внутрішній устрій, визначаючи лише питання її місця у територіальній та політичній структурі Війська Запорозького (пп. 4-6). Вона визначається як частина Війська Запорозького, територіальний суб’єкт, що займає певні землі на правах посідання (п. 5). “Пакти...” гарантують непорушність її територіальних володінь, забороняють представникам влади на будь-якому рівні засновувати там поселення та фортеці (п. 4). Військо Запорозьке зобов’язується допомагати в захисті території Запорозької Січі від зовнішніх посягань (п. 4). Посли Запорозької Січі мали стати повноправними членами Генеральної ради. Єдиним зафіксованим у документі обов’язком Запорозької Січі щодо Війська Запорозького було вчасне надіслання послів на збори Генеральної ради на заклик гетьмана (п. 6).

Бендерська Конституція вперше за всю історію існування Запорозької Січі та Війська Запорозького виробила деякі принципи взаємовідносин цих суб’єктів. Цей документ вперше повною мірою правовим чином визнав автономний статус

Запорозької Січі у складі Війська Запорозького. У Конституції вперше була зроблена спроба юридично встановити адміністративний кордон Січі з рештою Війська Запорозького. Вперше правовим чином встановлювалися форми участі Коша в управлінні Військом Запорозьким [3, с. 109].

Таким є основний зміст “екзильної Конституції”, яка ніколи не набрала чинності й залишилась як показник високого рівня політичної думки, якого досягли українські діячі на чолі з Пилипом Орликом на початку XVIII століття. “Пакти та Конституції законів і вольностей Війська Запорозького” стали першим українським конституційним проектом. Вперше в українській історії було створено правові основи представницького правління та парламентаризму.

Документ вніс суттєві корективи і в модель державної структури, і в пріоритети соціальної політики. “Пакти...” мали за мету консолідацію українського суспільства та прокламували розширення демократичних засад. Тож можна дійти висновку, що Бендерська Конституція випереджала свій час, а Пилип Орлик увійшов в історію як творець найдемократичнішої на той час Конституції.

Література

1. Грабовський С. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставроїня, Л. Шкляр. – К., 1995. – С. 607.
2. Слюсаренко А. Г. Історія Української Конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К., 1993. – С. 190.
3. Кресін О. В. “Пакти і Конституції Законів і вольностей Війська Запорозького...” 1710 року: політичний та правовий аспекти / О. В. Кресін // Правова держава : щоріч. наук. пр. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 97-112.

Анотація

Сугацька Н.В. Конституція Пилипа Орлика як пам’ятка політико-правової думки. – Стаття.

У даній статті акцентується увага на політико-правовому аспекті Конституції Пилипа Орлика. Конституцію можна вважати юридичним документом, що є не лише значним досягненням того часу, а й доказом політичної зрілості суспільства. Своїм змістом, демократичністю вона випереджала тогочасні європейські суспільно-політичні концепції.

Ключові слова: Конституція, незалежність, республіка, гетьман, парламент, рада старшин, протектор.

Summary

Sugatska N.V. The Constitution of Philip Orlik as a Recollection of Political-Legal Consciousness. – Article.

This article focuses on the political-legal aspect of the Constitution of Pilip Orlik. The Constitution can be considered as a legal document, which was not only a significant achievement of that time, but the proof of the political maturity of the society. With its content and the level of democracy it offered, the Constitution outran the European social-political concept of the day.

Key words: constitution, independence, republic, Hetman, parliament, Council of Elders, protector.